

УДК: 903/904"63/65"(497.11)
338.48-6:7/8

Марија АЛЕКСИЋ ЧЕВРЉАКОВИЋ

дипл. археолог, стручни
сарадник
Завода за заштиту
споменика културе у
Краљеву

ПЛАНИНА РУДНИК – ОБРАЗАЦ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ, МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

АПСТРАКТ: Планина Рудник налази се на западним ободима Шумадије. Рудник је изузетно занимљив за истраживање не само због своје геолошке прошлости, већ и због своје разнолике археолошке наслеђа које је од самих њочешака међусобно повезано заједничким именишљем – експлоатација руде. Очување културног наслеђа на основу савремених конвенција и даље као империјив наглашава заштитну споменичких вредности наслеђа, али ипак и савремено да се оно сагласно свом карактеру истражи у савремене шокове. Анализом заштитних ресурса најбољималније решење за очување и одрживи развој планине представља стварање екомuzeја који ће својим програмом објединити природно и културно наслеђе. За правилан рад екомuzeја изузетно је битно укључивање локалне заједнице која је повезана са наслеђем и чија је свакодневница обликована близином активног рудника и животоном на планини. Садржаји музеја не морају одмах у целини бити дефинисани, већ израђени постепено на здравим основама у сарадњи са локалном заједницом која представља његов главни сарадник.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: планина Рудник, археолошко наслеђе, рударство, геологија, ревитализација, заједница, туризам, екомuzeј

Планина Рудник смештена је на западним ободима Шумадије. Планину чини девет врхова са надморском висином нешто изнад 1000 m (највиши Цвијићев врх има 1132 m). Геолошка прошлост планине изузетно је занимљива, јер је планина изграђена од седиментних, магматских и контакт-метаморфних стена. Узвишење Островица које се налази на северозападним обронцима планине представља очувану палеовулканску купу.¹ Развој варошице на Руднику у савременој историји отпочео је за време династије Обреновић, када је обновљен рад рудника. Планина Рудник је због својих повољних климатских услова (велика осунчаност током године, ваздушна струјања, висока јонизација ваз-

духа) проглашена за ваздушну бању 1922. године. Разоран земљотрес јачине 9^о Меркалијеве скале (6,3^о Рихтерове) потресао је планину 15. 5. 1927, након чега је уследила серија мањих током наредна два месеца.² Насеља су претрпела велика разарања тако да објекта из прве половине XX века има свега неколико.³ Иако је експлоатација руде настављена и након Другог светског рата, насеље на Руднику губи статус општине 1965. и постаје део општине Горњи Милановац. Упркос раду рудника велики део планине представљају предели природе

[2] Миломир Глишић и др. *Стари Милановац* (Горњи Милановац: СО Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја и Еурографик, 2003): 65.

[3] Споменичке вредности поседује кућа породице Херман, сада позната као Шумска кућа. Објекат је изграђен пред почетак Другог светског рата у алпском стилу, као кућа за одмор угледне београдске породице Херман. Шумска кућа представља део туристичке понуде планине као угоститељски објекат, али њене споменичке вредности нису препознате.

[1] Александар Тодоровић, „Туристички потенцијал Рудничког краја“, у: *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, бр. 57 (2007): 213–222.

изузетне лепоте на које је човек током векова мало утицао.

На основу захтева упућеног од ЈП Дирекција за урбанизам Крагујевац, обрађивача Просторног плана општине Горњи Милановац, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву израдио је Елаборат заштите културног наслеђа на територији општине Горњи Милановац, а на основу документације која се чува у архиви Завода, доступне литературе,⁴ као и свеобухватног теренског рекогносцирања које је спроведено током јуна и јула месеца 2010. Иако је археолошко наслеђе заступљено на територији целокупне општине, полазне основе за његову презентацију и ревитализацију нису исте. Рад ће издвојити целину која већ има, у стручном смислу, добру полазну основу за даљу разраду. Циљ је да се укаже на могућности ревитализације археолошког наслеђа планине Рудник и да се дају смернице за његову презентацију поштујући и користећи природне ресурсе. Циљ је подстицање на размишљање и укључивање локалне заједнице и самоуправе у решавање проблема чиме се отварају нове могућности за развој крајева у којима је евидентно расељавање становништва. Израдом тематских пројеката уз потпуно поштовање природних и затечених потенцијала могуће је створити просторе у којима ће се природа, културно наслеђе и савремени живот прожимати и допуњавати.

Археолошко наслеђе

Планина Рудник и њени обронци поседују богато археолошко наслеђе које има традиционалну вредност на нивоу државе у складу са важећим законским прописима. Рудник представља један од најзначајнијих рударских ревира Балкана током прошлости, почев од праисторије (рударење на Прљуши), антике и средњег века (развијена експлоатација руда, управни центри, насеља, утврђени градови). Први научни покушај већег обима којим би се сагледала

[4] Силвана Глишковић, „Налази и налазишта на територији општине Горњи Милановац“, у: *Таковски зборник* бр. 2 (2003): 13–18.

културна прошлост Рудничког краја био је пројекат *Археолошка истраживања старог рударства на Руднику у праисторији, антици и средњем веку⁵ ошћочей њочейком осамдесетих година XX века.*⁶ Археолошка истраживања су се састојала од рекогносцирања терена и убицације локалитета, а затим провере резултата путем сондажних истраживања. Систематска археолошка истраживања на Руднику почињу да се спроводе тек крајем прве деценије XXI века на локалитетима Маџарско брдо⁷, Дрење⁸ и Прљуша⁹. Рударска активност на Руднику јасно се прати од праисторије: рудник на Прљуши и стари рударски радова – пинге и ходници на падинама Великог и Малог Штурца, подручје Азне и долина Јасенице – пунктови за прераду руде. Насеља из

[5] Пројекат је трајао од 1980. до 1989. године. Пројекат су реализовали Археолошки институт САНУ, Народни музеј Чачак, Народни музеј Краљево и Завод за заштиту споменика културе Краљево.

[6] Борисав Јовановић, Душица Минић и Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику“, у: *Гласник Српског археолошког друштва* бр. 4 (1987): 47–55; *Исти*, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику II“, у: *Гласник Српског археолошког друштва*, бр. 5 (1989): 33–41; *Исти*, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику III“, у: *Гласник Српског археолошког друштва* бр. 6 (1990): 44–54.

[7] Локалитет Маџарско брдо налази се са леве стране пута који води ка варошици Рудник. На локалитету су евидентирани остаци некрополе, а археолошким истраживањима утврђено је и постојање цркве. Локалитет се на основу налаза датује у XIV–XV век.

[8] Локалитет се истражије у континуитету од 2009. до данас, а носиоци истраживања су Музеј рудничко-таковског краја и Филозофски факултет у Београду. Завод за заштиту споменика културе Краљево покренуо је процедуру проглашења локалитета Дрење за непокретно културно добро – археолошко налазиште 2013. Локалитет је добио статус непокретног културног добра – археолошко налазиште 2014. (*Службени гласник РС*, 103/2014), Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицковић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години“, у: *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* бр. 5 (2009): 7–21; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010“, у: *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* бр. 6 (2011): 7–21. Дејан Радичевић и Ана Цицковић, „Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику“, у: *Резултати нових археолошких истраживања у северозајадној Србији и суседним шеријоријама* (Београд и Ваљево: 2013): 237–248, *Исти*, *Средњовековни Рудник. Археолошка истраживања 2009–2015. године*, деплијан изложбе, 23–30. март 2016. године, Београд.

[9] Археолошка истраживања на локалитету Прљуша изводе се у оквиру Пројекта Просјекција Малој Шћурца: истраживање праисторијског рударства. Пројекат реализује Археолошки институт САНУ. На локалитету Прљуша на падинама Малог Штурца током праисторије експлоатисао се горски кристал, коришћен за израду алатки (винчанска култура, почетак експлоатације могућ још од раног неолита). Почетак експлоатације руде бакра према налазима керамике датује се у период ране бронзе. Драгана Антоновић и Момир Вукадиновић, „Прљуша – Мали Штурца, Нова истраживања праисторијског рудника на Руднику“, у: *Наша прошлост* бр. 12 (2011): 35–45.

праисторије и антике за сада нису прецизно дефинисана. О значају планине Рудник за античко рударство сведочи плоча са натписом посвећена богињи Магна Матер (Magna Mater) пронађена на југоисточној падини Великог Штурца на потезу Језеро (простор модерног рудника).¹⁰ Плоча се налазила изнад улаза у храм смештен у самом насељу, чији су се остаци јасно могли уочити на терену 1865. године, док су данас већим делом неповратно нестали радом модерног рудника. Остаци насеља из средњег века и касније током турског периода прецизно су убицирани. Археолошка истраживања на потезу Дрење још увек су у почетној фази, будући да се ради о пространој падини која се од насеља Колонија спушта према цркви Св. Ђорђа. На простору Дрење¹¹ откривени су делови објекта резиденцијалног карактера и остаци једног црквеног објекта, преко кога се током касног средњег века оформила хришћанска некропола на редове. Средњовековном и турском периоду припадају и остаци грађевина на локалитетима Црквина у Колонији¹², Црквина на Маџарском брду¹³, утврђење на Островици, локалитет Миса и утврђење Градови. Конзерваторски радови на остацима цркве у Колонији и објекту на локалитету Миса изведени су током седамдесетих, односно осамдесетих година XX века. Утврђење Градови и објекат на Миси припадају једном насеобинском комплексу у долини реке Јасенице. Широим рекогносцирањем терена на падини према реци уочавају се остаци

грађевина које припадају насељу развијеном око утврђења Градови. Турска калдрма још увек је видљива и добро очувана на неким деловима планине, а нарочито добро се прати деоница која води према локалитету Градови.¹⁴

Атар села Мајдан, смештен на јужним и југоисточним обронцима планине, нераскидиви је део културног наслеђа планине и трагова у вези са развојем рударства. У Мајдан је данас најлакше доћи Ибарском магистралом. Међутим, некада је постојао добар пут са Великог Штурца према засеоку Краснојевици. Тренутно услове за презентацију имају локалитети Црквине у Јанковићима¹⁵ и Црквине на Јазинама¹⁶ на којима су истражени остаци цркава, као и локалитет Маџарско гробље¹⁷ на потезу Вељовача. Локалитети Градина¹⁸ и Кула Орловића Павла имају велики потенцијал, имајући у виду случајне налазе, али чињеница да су неистражени и да немају конзервиране архитектуре ограничава могућности њихове презентације. Северни, односно североисточни обронци

[10] Slobodan Dušanić, *Le Nord-Ouest de la Mesie Superieure*, in: *Inscriptions de la Mesie Superieure*, no. I (1976): 157; Светлана Лома, *Античко доба*, у: Рудник, шапат висина, ур. Радос Љушић (Београд: Службени гласник, 2014): 241–245.

[11] Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 5 (2009): 9–17; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 6 (2011): 7–14, 17–19.

[12] Радомир Станић, „Рушевине средњовековне цркве на Руднику”, у: *Зборник радова Народне музеја Чачак*, год. II (1979): 13–26.

[13] Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 5 (2009): 17–19; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 6 (2011): 14–18.

[14] На потезу испред куће Милене Ивковић добро је очувана траса турског пута који је водио ка утврђењу Градови и објекту на Миси.

[15] На локалитету Јанковића брдо, у образовању тока реке Деспотовице, откривени су остаци две цркве око којих се формирала велика некропола. Цркве нису исте оријентације – једна је оријентације запад-исток (устаљене за православне храмове), док се друга пружа у правцу југ-север, што указује да се ради о римокатоличком храму. Не постоји довољно података за њихово датовање или међусобни однос. Некропола није истраживана, али се на основу једног надгробника може закључити да је дуго времена била у функцији (све до XIX века) – Димитрије Мадас, „Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику”, у: *Рашка башиџина* бр. 3 (1988): 210–213.

[16] У Јазинама су евидентирани и сондажно истражени остаци цркве и делови објекта за који се претпоставља да су делови конака (оквирно датовање XV–XVI век). Недалеко од цркве констатовано је постојање некрополе. *Исти*: 213–214.

[17] На локалитету се налази очувана средњовековна некропола на редове. На површини су видљиви надгробници облика великих необрађених плоча, као и обрађени надгробници у облику сандука. Некропола није археолошки истраживана тако да се на основу надгробника може датовати у шири временски период (XIII–XV век).

[18] Сондажним археолошким истраживањима на Градини потврђено је постојање утврђења које се оквирно датује у период средњег века. Истраживањима је потврђено и постојање бронзаноноског слоја. Занимљиво је да се у приватној збирци налази једна крстаста касноантичка фибула која по сведочењу колекционара потиче са Градине. Археолошка истраживања већег обима пружиће одговор за прецизно датовање утврђења на Градини. *Исти*: 214–216.

планине Рудник, такође богати културним наслеђем, неће бити обухваћени овим радом, будући да припадају општинама Љиг, Аранђеловац и Топола.¹⁹

Традиционална заштита по Закону о културним добрима²⁰ подразумева принцип заштите појединачних локалитета путем доношења одлука о проглашењу за непокретно културно добро – археолошко налазиште. Имајући на уму број археолошких локалитета на територији планине, сматрамо да је прикладније простор око варошице заштитити као једну просторно културно-историјску целину повезану рударством, а атар села Мајдан као другу. Свеобухватнији и прикладнији термин за ово подручје био би *археолошки резервај* који садржи Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана) из 1992. (чл. 2ii).²¹ Термин *археолошки резервај* није препознат у законодавству Републике Србије. Закон о заштити културних добара донет је 1994, а служба заштите очекује доношење новог који ће локално законодавство приближити савременим тековинама заштите. Република Србија је потписница међународних конвенција које су ревидирале идеју о заштити појединачних објеката или локалитета, изоловано од њиховог непосредног окружења, а које истичу потребу да се наслеђе, сагласно свом карактеру, интегрише у савремене токове. Као држава потписница Република Србија има обавезу да примењује постулате потписаних конвенција на својој територији, чиме се ствара могућност премошћавања јаза између важеће законске регулативе и потреба наслеђа и заједнице која је баштини. Ипак, требало би нагласити да се концепт материјалне заштите, односно заштите споменичких вредности наслеђа по савременим конвенцијама, поставља као императив. Дакле, без обзира на напредак поимања

заштите, слојевитост и комплексност прилаза савременој заштити очувања споменичких вредности наслеђа је апсолутни и непромењиви постулат. Употреба наслеђа дефинише се кроз мере које би требало да обезбеде његов опстанак и живот, али и кроз мере којима се доприноси квалитету живота заједнице одређене територије. Идеја о очувању и одрживој намени наслеђа водећа је мисао Оквирне конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво Фаро²², а чији је потписник и Република Србија. Фаро конвенција најбоље описује нови став према наслеђу који, осим основних постулата очувања, проучавања и заштите, промовише политику неговања привредне и друштвене климе.²³ Фаро јасно промовише императив јачања свести о заједничкој одговорности према местима у којима људи живе (исто: чл. 8.в). Она подстиче проучавање потенцијала културног наслеђа и креирање економске политике подручја према карактеру и интересима наслеђа (исто: чл. 10.а и б). Ово су темељи за стварање и успешан развој једног руралног подручја и очување културне баштине. Нематеријална културна баштина има исту вредност као и непокретно културно наслеђе које обухвата колективна сећања једне заједнице, легенде које се преносе са колена на колена, начин живота једне још увек рударске заједнице (рударске колоније), као и њихово субјективно поимање остатака прошлости са којима су одрастали. Проучавање колективног сећања заједнице, начина живота рударске заједнице и традиционалне породице подједнако је битно за правилно сагледавање једног простора.

Ревитализација подручја – Екомузеј

Археолошко наслеђе планине Рудник је од најстаријег периода везано заједничким именитељем – експлоатација руде. Ипак, оно је по свом карактеру разнолико, па отуда и начини његове презентације и присту-

[19] Општине Топола и Аранђеловац територијално припадају Заводу за заштиту споменика културе у Крагујевцу, док општина Љиг припада Заводу у Ваљеву.

[20] Закон о културном добрима, *Службени Гласник РС* бр. 74 (1994): чл. 1.

[21] Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, ревидирана, *Службени Гласник РС* бр. 42 (2009).

[22] Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, *Службени Гласник РС* бр. 1 (2010): чл. 1.

[23] *Исто*: чл. 5.б.

пи ревитализацији морају бити различити. Ревитализација наслеђа подразумева преплитање са свакодневним животом заједнице и њоме се тежи очувању споменичког наслеђа, али и заједнице која га баштини.²⁴ Циљ пројеката ревитализације јесте успешно уклапање садржаја насталих деловањем природе, облика насталих деловањем човека на природу, као и потпуно људских творевина.

Културни пејзаж планине настао је деловањем човека на затечене облике терена и природно креиране пејзаже. Простор активног рудника представља територију на којој се јасно читава утицај човека. Трагови рударења из прошлости често нису уочљиви оком обичног посматрача. То су простори које је природа наново преобликовала и укомпоновала у пејзаже који наизглед нису поремећени људским деловањем. Пажљивим посматрањем геолога и археолога откривени су простори на којима се у прошлости експлоатисало рудно богатство планине (рударски радови на падинама Великог Штурца према долини Јасенице, подручје Азне). Континуирана експлоатација и прерада руде на планини нуди не само могућности проучавања стручној јавности принципа и развоја рударства кроз векове, већ даје и могућност презентације широј јавности. Стварање својеврсног времеплова кроз историју рударства могуће је остварити уз сарадњу најпре стручних служби, а затим и представника активног рудника и заједнице коју је овај начин привређивања обликовао. При томе се не мисли на стварање великих пројеката који би обухватили научно-истаживачке радове на појединачним локацијама, већ стварање садржаја прецизно обликованих тако да посетиоцу појасне и дочарају развој, различите технике и обим експлоатације руде. Сарадња са активним рудником од изузетне је важности за осмишљавање садржаја и презентацију развоја рударства до данашњег дана. Нераскидиви део презентације развоја рударства чини и представљање геолошке под-

[24] Жан Мишел-Ленио, „Наслеђе, власти, друштва“, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе, 2012): 141–143.

логе и састава стена од којих је сачињена планина са акцентом на рудоносне и еруптивне стене које говоре о њеној вулканској прошлости. За презентацију је изузетно атрактиван праисторијски рудник Прљуша на коме је пре експлоатације бакра постојала експлоатација полудрагог камена (горског кристала). Изузетне потенцијале за презентацију поседује и палеовулканска купа Островица (споменик природе)²⁵, на којој је током средњег века подигнуто утврђење, због чега представља простор на коме се преплићу природна и културна баштина. У екомузејима је заживела идеја о доступности наслеђа и колективној и појединачној одговорности према наслеђу. Слојевитост и дуговечност народних предања изузетно је битна у времену скоро потпуног нестајања руралних подручја. Заселак Краснојевици у коме се налази кула Орловића Павла полако замире. Орловић Павле представља битан сегмент косовског епског циклуса као један од његових митских јунака. Његова повезаност са планином Рудник и очување мита код локалног становништва више од шест векова, занимљиви су за проучавање и презентацију.

Отварање музеја рударства на отвореном, односно екомузеја у Србији, представљао би пионирски пројекат.²⁶ Да такав тип музеја може да заживи говори пример доброг управљања Екомузејом рударства и долине Берманаска – Скоприминијера у области Пијемонт (Италија, Ecomuseo delle Miniere e della Valle Germanasca – Scopriminiera). Овај музеј²⁷ карактеристичан је по томе што је локална заједница препознала своју улогу у раду и активно учествује у његовом развоју. Екомузеј помаже и велика рударска ком-

[25] Островица је 2009. проглашена спомеником природе, Решење Завода за заштиту природе Србије, <http://serbia.gdi.net/zzps/>, (преузето 23. 3. 2017)

[26] Сењски рудник, као музеј угљарства, отворен је 1980, а 1983. године са непосредном околином проглашен је за споменик културе. Пројекат ревитализације Сењског рудника данас се врши уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Савета Европе – Пилот пројекат за очување и обнову културног наслеђа у конфликтним подручјима на западном Балкану, <http://www.senjskirudnik.com/index.php>, (преузето 20. 2. 2017)

[27] Дражен Георгијевски, „Екомузеји у Србији и искуства других“, у: *Наша прошлост* бр. 12 (2011), 193.

панија Рио Тинто (Rio Tinto) која још увек експлоатише руде у околини. Рад музеја за-снова се на промоцији историје рударства, активном учешћу посетилаца (коришћење рударских алатки), али повезује и друге видове културног наслеђа и идентитета заједнице која насељава овај простор. Креирање екомuzeја и његових садржаја је дуготрајан процес. Садржаји не морају одмах у целисти бити дефинисани, већ изграђени поступно и на здравим основама. Позитивни резултати добијају се пажљивом проценом потенцијала једне области и дефинисањем затечених ограничења.

Карактеристична чињеница за екомuzeје је да они у себи спајају природно наслеђе са културним и да обједињују традиционално културно наслеђе већ заштићено на нивоу државе са наслеђем препознатим од стране локалне заједнице. Простор екомuzeја је осмишљен тако да задовољава различите потребе, интересовања и могућности сагледавања садржаја од стране различитих профила посетилаца (природа, култура, гастрономија...). Иако рад екомuzeја зависи од заједнице која баштини наслеђе, организација и правилно функционисање ипак морају бити под окриљем и будним оком званичних институција.

Универзитет у Крагујевцу је током 2014. израдио Стратешки мастер план одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године.²⁸ У Плану је размотрено стање културне баштине (културна и историјска баштина) и делимично су сагледани проблеми због којих се наслеђе налази у неповољном положају, од којих су свакако најиндикативнији нејасна државна политика у погледу културног наслеђа која подржава *status quo* у културним институцијама и недефинисани и нетранспарентни критеријуми улагања у културне пројекте и програме.²⁹ План нуди појединачне предлоге за ревитализацију културне баштине, али је не сагледава као целину и не третира

[28] Стратешки мастер план одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године, Универзитет у Крагујевцу, http://www.kg.ac.rs/Docs/MPPR_10_06_2014_konacno.pdf, (преузето 24. 3. 2017)

[29] *Исџо*, 102.

све његове облике. Ово се нарочито односи на трагове рударења (осим Прљуше), као и испреплетаност културне баштине са природом и геологијом. План предлаже стварање појединачних *археолошких њаркова* на потезима Дрење и Градови.³⁰ Овакав концепт нам се не чини прихватљивим, нарочито ако се узму у обзир величина локалитета и њихова близина. Намеће се и питање правилног тумачења самог термина *археолошки њарк*, будући да се по карактеру и величини локалитети Дрење и Островица са подграђем готово не разликују, а да се на локалитет Градови са Мисом надовезују локалитети Вијуљ, Црквине и пунктови за прераду руде у долини Јасенице. Стратешки мастер план развоја планине, осим промоције културне баштине, акценат ставља на развој органске производње хране, локалну гастрономију и израду одевних предмета са традиционалним мотивима.³¹ Ове области представљају опште место када се говори о развојним потенцијалима руралне Србије. План, тако нам се барем чини, не разматра сегмент који је планину Рудник обликовао од најстаријих времена до данас и који чини кохезиони елемент за готово све видове живота у прошлости и делимично у садашњости – рударство.

Ризици и јавни приступ археолошком наслеђу

Број познатих споменика на релативно малој територији планине говори о могућностима да идеја о екомuzeју, са нагласком на презентацију археолошког културног наслеђа, релативно брзо заживи. Ипак, чињеница да се у конзервацију и уређење простора према и око археолошких локалитета изузетно мало улагало представља ограничавајући фактор. Праисторијски рудник Прљуша нема адекватне прилазе и није сигуран за посетиоце. Конзервирана архитектура на Миси и Цркви у Колонији налази се у врло лошем стању. Црквина на Маџарском брду није конзервирана и ус-

[30] *Исџо*, 104.

[31] *Исџо*, 111–118.

лед дугогодишњег присуства каменолома није сигурна за посетиоце. Конзервација на локалитету Дрење/Никићи још увек није отпочела. Средњовековни град Островица³² тешко је приступачан и нема конзервиране архитектуре. Утврђење из турског периода Градови никада није конзервирано и налази се у узорно лошем стању, тако да није сигурно за посетиоце. Остаци старог рударства на Азни и падинама Малог и Средњег Штурца зарасли су у високо растиње, док су топионичарски пунктови у долини Јасенице након истраживања затрпани. Црква у Мајдану има лош прилаз, остаци грађевине зарасли су у високо растиње, а иста је ситуација и са Црквином у долини Јазинског потока. Наведени су само локалитети на којима су вршена истраживања и/или на којима је вршена конзервација. Самим навођењем локалитета који се налазе на малој удаљености, а могу бити презентовани посетиоцима, указује се на потенцијале планине Рудник. У туристичкој организацији постоји свест о вредности културног наслеђа. Постављени су путокази на важнијим раскрсницама, а путеви који воде кроз планину су у добром стању. У почетној фази би најпре требало размишљати о уређењу околине самих локалитета – уклањање вегетације, насипање стаза, постављање упозорења, инфо табли, сигурносних ограда. Све ове радње изискују мало улагања, а корист од њих може бити вишеструка – допунски садржаји, уређени простори, сигурност посетилаца.

Рад на уређењу локалитета, односно исказивање бриге о културном наслеђу, логично ће довести до промене у перцепцији саме заједнице вредности предела у коме живи, али ће допринети и повећању поседе планине и интересовања посетилаца за културну баштину. То ће даље условити потребу за озбиљнијом презентацијом локација и креирању допунских садржаја. Конзервација споменика заузима важну тачку у адекватном представљању наслеђа. Конзерваторски третмани на њима под-

[32] Од асфалтног пута који води у село Заграђе обележена је пешачка стаза до врха Островице са напоменом да се успон врши на сопствену одговорност.

разумевали би упошљавање квалитетних мајстора који познају рад са каменом и традиционалне начине градње. Служба заштите већ годинама осећа недостатке квалитетних мајстора старих заната. Обука млађих генерација на пословима који захтевају изузетну вештину представља улагање у будућност и у одрживи развој.³³ Уређивање прилазних стаза или путева где је то неопходно, као и уређивање околине и њихово одржавање, захтева упошљавање стручних тимова, али и радника који ће обављати наведене послове. Укључивање и других локација може само обогатити већ постојећу понуду, као и организацију система стаза. Имајући у виду обим послова наведени радови представљају могућност вишегодишњег упошљавања нове радне снаге, што ће се позитивно одразити на економску стабилност заједнице.

Познато је да је улазница коју ће неко платити приликом уласка у музеј занемарљива у односу на трошкове преноћишта, превоза и хране које посетилац има. Рудник, иако годинама познат као место планинског туризма у Србији, нема одговарајуће капацитете и понуду који би одговарали посетиоцима различитог стандарда. Осим дечијих одмаралишта, не постоје капацитети који би одговорили потребама савременог туристе који осим приступачне цене жели добар, а некада и специјалан третман (спа и велнес центри). Етнотуризам присутан на планини у виду неколико домаћинстава погрешно је схваћен код нашег домаћина. Свака врста туризма подразумева удобност, а искључује старе и дотрајале ствари које саме по себи нису део културног наслеђа.

Закључак

Развијајући и чувајући оно што је локално и особено за одређени регион може се избећи негативни утицаји глобализације. Преузимањем страних шаблона, највише у архитектури, губе се особености једне те-

[33] Донован Рипкема, „Економија и градитељско културно наслеђе“, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе, 2012): 118–120.

риторије и локалности. Велики број археолошких локалитета, а одсуство историјских зграда, наводи на потребу и могућности њихове презентације. Археолошки локалитети сведоче о континуитету употребе места, али говоре и о развоју металургије. Ово Рудник издваја у односу на суседне области. Статус непокретног културног добра на планини за сада уживају археолошко налазиште Дрење и споменик културе Островица. Завод у Краљеви је током 2015. године покренуо процедуру за проглашење праисторијског рудника Прљуша за археолошко налазиште.³⁴ На локалном нивоу не постоји иницијатива да се изради стратегија која ће омогућити да културно наслеђе оствари свој пуни потенцијал и на тај начин помогне развоју локалне заједнице, односно не постоји служба која то сагледава или се тиме бави. Принципи као што су доступност културног наслеђа, рехабилитација и одрживи развој непознати су или су изузетно мутни локалним самоуправама. Иако је на западу развој екомужеја праћен и подржан од стране стручних тимова, главну улогу у развоју и осмишљавању управо имају локалне самоуправе и заједнице које баштине исте вредности и наслеђе. Свет и даље признаје заштиту и конзервацију физичких и функционалних аспеката културног наслеђа, али се све већи значај даје вредностима које оно има за локалну заједницу, његове власнике, нацију, па и цео свет. Археолошко наслеђе у највећем броју случајева не може бити реконструисано, а његова намена не може бити преименована, па се управо из ових разлога његова рехабилитација мора ослонити на развој културног туризма. Србији предстоји велики рад на грађењу свести и повећању знања код локалне заједнице која ће правилним приступом наслеђу имати највећу корист од њега. Образовањем и подизањем свести спречава се добијање запарложених простора са конзервираним објектима. Србија у многоме каска за раз-

[34] Иницијатива за проглашење локалитета Прљуша постојала је током осамдесетих година XX века. Величина парцеле бр. 17 К.О. Мајдан, која се простире на око 10 км², и незаинтересованост надлежних органа да се изврши препарцелација на предлог Завода у Краљеви допринела је обустави процеса. Могућношћу дефинисања налазишта и његове заштићене околине у XXI веку путем координата превазиђен је проблем.

вијеним државама Европе, јер није створила ни правни, али ни финансијски и професионални оквир неопходан за ефикасан рад експерата, власника, инвеститора, предузећа и друштва. Наслеђе је још увек нешто чиме се бави узак круг људи, из којег је често искључена и локална самоуправа на чијој се територији оно налази. Локална самоуправа наслеђе сагледава као нешто што је скупо, а инвеститори као нешто што кочи развој. Демократичност у коришћењу наслеђа није заживела нити се на њој ради.

Рудник има добре полазне основе за укључивање наслеђа у економску сферу живота чији би резултати били видљиви за свега неколико година, пре свега на локалном нивоу. Приметно је да недостаје политика у искоришћавању затечених ресурса, а ниво понуде и услови смештаја понегде су сумњиви. Повећање броја туриста у директној је сразмери са стварањем нових смештајних и угоститељских капацитета, продајом локалних производа, повећањем радних места, мањим одливом становништва, уређењем простора и побољшањем локалних путева. У духовном смислу правилно коришћење културне баштине највише би допринело јачању идентитета становништва, побољшања квалитета живота заједнице и појединаца који га баштине. Не треба препустити заједници нити локалној самоуправи да самостално крену у процес креирања тематског парка или екомужеја, јер то најчешће доводи до погубних резултата. Конзервација и примарна заштита, а самим тим и укљученост стручњака у очување баштине, и даље су од највеће важности, али су политика просторног планирања и урбанизам, стратегија локалне самоуправе и развоја цивилног друштва оно што овај процес заокружује и чини га успешним. Дакле, Рудник има идеалне диспозиције за стварање екомужеја, а у оквиру њега и тематског археолошког парка, јер је од праисторије до данас највећи број објеката подигнут како би директно или посредно допринео процесу рударења. Осим културне баштине, Рудник се издваја и природном баштином јер су на њему очигледни трагови вулканске активности у про-

шлости, он је уједно и ваздушна бања, а због своје надморске висине има предиспозиције и за развој зимског туризма. Да би процес уопште отпочео морају се пажљиво планирати активности, што представља основу за процес који ће дати очекиване резултате.

Литература:

Драгана Антоновић, Момир Вукадиновић, „Прљуша – Мали Штурац, Нова истраживања праисторијског рудника на Руднику”, *Наша прошлост* 12 (2011): 35–45.

Дражен Георгијевски, „Екомузеји у Србији и искуства других”, *Наша прошлост* 12 (2011): 177–199.

Миломир Глишић, *Сѝари Милановац* (Горњи Милановац: СО Горњи Милановац, Музеј Рудничко-таковског краја и Еурографик, 2003)

Силвана Глишовић, „Налази и налазишта на територији општине Горњи Милановац”, *Таковски зборник* 2 (2003): 13–18.

Slobodan Dušanić, „Le Nord-Ouest de la Mesie Superieure”, in: *Inscriptions de la Mesie Superieure*, no. I (1976): 93–162.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 4 (1987): 47–55.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику II”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 5 (1989): 33–41.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику III”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 6 (1990) 44–54.

Лома Светлана, *Анѝичко доба*, у: Рудник, шапат висина, ур. Радош Љушић (Београд: Службени гласник, 2014): 240–259.

Жан Мишел-Ленио, „Наслеђе, власти, друштва”, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, 2012): 141–144.

Димитрије Мадас, „Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику”, *Рашка башѝина* 3 (1988): 205–219.

Ивана Поповић, „Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића”, у: *Осѝаве рудничко-ѝаковској краја 2. Анѝика*, каталог изложбе (Горњи Милановац: Народни музеј и Музеј рудничко-таковског краја, 2009)

Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић, Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години”, *Зборник радова Музеја рудничко-ѝаковској краја* 5 (2009): 7–21.

Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић, Ана Цицовић, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, *Зборник радова Музеја рудничко-ѝаковској краја* 6 (2011): 7–21.

Дејан Радичевић, Ана Цицовић, „Археолошка истраживања на Руднику (2009–2011)”, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 36 (2012): 36–41.

Дејан Радичевић, Ана Цицовић, „Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику”, у: *Резулѝаѝи нових археолошких испитивања у северозајадној Србији и суседним ѝериѝоријама* (Београд: САД, Ваљево: Завод за заштиту споменика културе, 2013): 237–248.

Донован Рипкема, „Економија и градитељско културно наслеђе”, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, 2012): 117–128.

Радомир Станић, „Рушевине средњовековне цркве на Руднику”, *Зборник радова Народној музеја Чачак*. II (1979), 13–26.

Александар Тодоровић, „Туристички потенцијал Рудничког краја”, *Зборник радова Географској инѝтѝуѝа „Јован Цвијић“ САНУ* бр. 57 (2007): 213–222.

Ана Цицовић, Дејан Радичевић, *Средњовековни Рудник. Археолошка испитивања 2009–2015. ѝодине*, деплијан изложбе (Београд: Галерија САНУ, 23–30. март 2016. године)

Закони и конвенције:

„Закон о културним добрима (1994)”, *Службени гласник РС* бр. 74 (1994)

„Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, ревидирана (1992)”, *Службени гласник РС* бр. 42 (2009)

„Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво (2005)”, *Службени гласник РС* бр. 1 (2010)

MOUNTAIN RUDNIK – REVITALIZATION SCHEME, POTENTIAL AND LIMITATIONS

Mountain Rudnik is located on the western margins of Šumadija. The mountain includes nine peaks with an elevation slightly above 1000 m (the highest peak Cvijićev vrh has an elevation of 1132 m). Geological past of the mountain is extremely interesting since it was made of sedimentary, magmatic and contact metamorphic rocks. Ostrovica hill located on the northwest slopes of the mountain represents a preserved paleovolcanic cone. Rudnik was one of the most important mining territories in the past, starting from prehistory (mining in Prljuša), Antiquity and the Middle Ages (developed exploitation of ores, administration centres, settlements, fortified cities). Although from the very beginning the heritage was related to a common denominator (exploitation of ores), its character is diverse and, therefore, it requires various manners of presentation and approaches to revitalization. The aim of the revitalization project is to allow a successful integration of contents created by the activity of nature, forms made by human action on nature and completely human creations. A certain time travel through the history of mining can be realized principally with the cooperation between professional services, representatives of an active mine and

a community shaped by this type of economic activity. An integral part of the presentation related to the development of mining is also a representation of the geological mountain with the accent on its metalliferous and eruptive rocks. The area of the ecological museum (a good example of management represents the Ecological Museum of Mining and Valley of Germanasca – Scopriminiera in the region of Piedmont) has been conceived so as to satisfy various needs, interests and possibilities of perceiving its contents by different profiles of visitors (nature, culture, gastronomy...). Although the development of ecological museums in the West is followed and supported by professional teams, local communities and communities sharing the same values and heritage play the main role in their development and design. The world still recognizes protection and conservation of physical and functional aspects of cultural heritage, but it also gives a raising importance to the values it represents for the local community and its owners. In most cases, archaeological heritage cannot be reconstructed, nor its purpose can be renamed and, therefore, its rehabilitation should rely on the development of cultural tourism.

Marija ALEKSIĆ ČEVRLJAKOVIĆ

La montagne du Rudnik – modèle de revitalisation, de possibilités et de restrictions

La montagne du Rudnik est située sur les bords ouest de la Sumadija. La montagne est composée de neuf sommets, d'une altitude s'élevant à plus de 1 000 m (le sommet de Cvijic, le plus haut, mesure 1 132 m). Le passé géologique de la montagne est extrêmement intéressant, puisque la montagne est faite de roches sédimentaires, magmatiques et de contact métamorphiques. Le monticule d'Ostrovica, qui se trouve sur les bords nord-ouest de la montagne, représente une coupe paléo-vulcanique conservée. Rudnik représente un des districts miniers les plus importants des Balkans durant le passé, en partant de la Préhistoire (exploitation minière sur la Prljusa), de l'Antiquité et du Moyen-Âge (exploitation des mines, centres administratifs, agglomérations, villes fortifiées développées). Même si l'héritage depuis ses propres débuts fut liée par un dénominateur commun (exploitation des mines), elle est, par son caractère, variée et, de là, les manières de sa présentation et ses approches à la revitalisation doivent être différents. Le but de ce projet de revitalisation est d'ajuster efficacement les contenus qui ont résultés de l'action de la nature, des formes provenant de l'action de l'homme sur la nature, ainsi que des créations entièrement humaines. La création d'une sorte de compte à rebours à travers l'histoire de l'exploitation des mines peut être réalisée en collaboration, avant tout, avec les services experts, puis avec

les représentants de la mine exploitée et de la communauté qui a élaboré cette forme d'économie. La partie inséparable de la présentation du développement de l'exploitation des mines est représentée aussi par la présentation géologique de la montagne avec un accent sur les roches métallifères et éruptives. L'emplacement de l'écomusée (un exemple de bonne gestion est l'Écomusée des mines de la vallée Germanasco-Scopriminiera dans la région du Piémont) est conçu pour satisfaire les différents besoins, intérêts et possibilités de perception des contenus de la part de divers profils de visiteurs (nature, culture, gastronomie...). Bien qu'à l'ouest, le développement de l'écomusée est suivi et soutenu de la part d'équipes expertes, le rôle principal dans l'évolution et l'innovation possèdent les autonomies locales et les communautés qui traitent des mêmes valeurs et de l'héritage. Le monde continue à reconnaître la protection et la conservation des aspects physiques et fonctionnels de l'héritage culturelle, mais on donne une importance de plus en plus grande aux valeurs qu'elle possède pour la communauté locale et ses propriétaires. L'héritage archéologique, dans un plus grand nombre de cas, ne peut être reconstruite, ni son affectation ne peut être prénommée et c'est donc justement pour ces raisons que sa réhabilitation doit s'appuyer sur le développement du tourisme culturel.

Marija ALEKSIC CEVRLJAKOVIC